

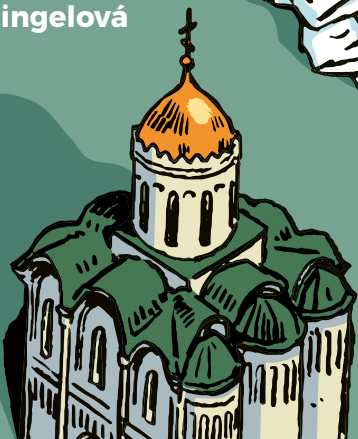
Shaun Walker

Ruská kocovina

Putinův svět
a přízraky minulosti

Přeložila Johana Ringelová

**Pa
se
ka**

**Ruská
kocovina**

Shaun Walker

Ruská kocovina

Putinův svět
a přízraky minulosti

PŘELOŽILA JOHANA RINGELOVÁ

THE LONG HANGOVER

Copyright © 2018, Shaun Walker

All rights reserved

Translation © Johana Ringelová, 2019

Illustration © Alexey Klyuykov, 2019

ISBN 978-80-7432-955-5 (váz.)

ISBN 978-80-7637-095-1 (epub)

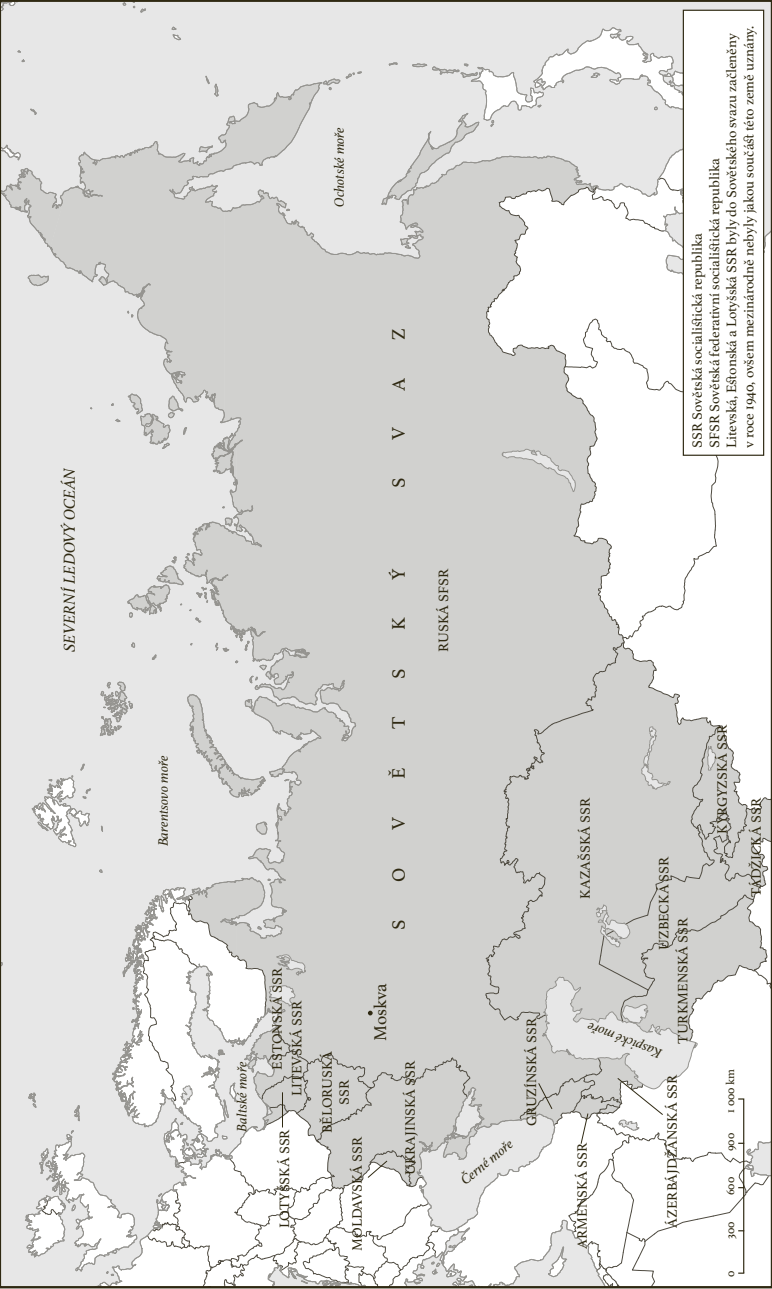
ISBN 978-80-7637-097-5 (mobi)

ISBN 978-80-7637-096-8 (pdf)

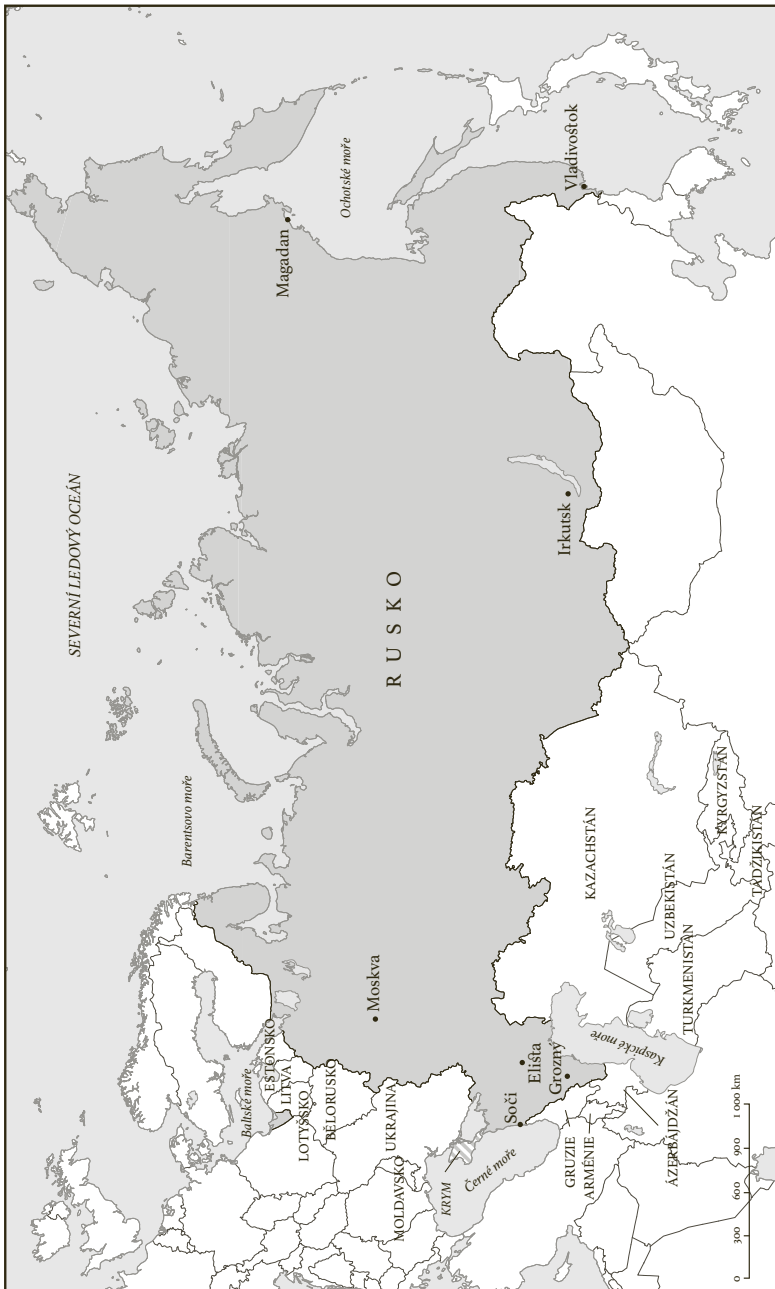
Obsah

Mapa Sovětského svazu	8
Mapa Ruska	9
Mapa Ukrajiny	10
 Prolog	 11
 Část první: Dohled nad minulostí	 17
I. Prvořadý národ	18
II. Svatá válka	35
III. Čečenská dohoda	60
IV. Kolyma – konec světa	86
 Část druhá: Dohled nad přítomností	 129
V. Olympijský sen	130
VI. Ukrajina ještě nezemřela	138
VII. Krymský manévř	164
VIII. Krymští Tataři	187
IX. Ruský Krym	203
 Část třetí: Minulost se stává přítomností	 223
X. Donbaská spirála	224
XI. Válka	245
 Část čtvrtá: Minulost v budoucnosti	 281
XII. Po válce	282
 Epilog	 296
Poznámka autora	304
Poděkování	305
Poznámky	308
Seznam literatury	316
Rejstřík	321

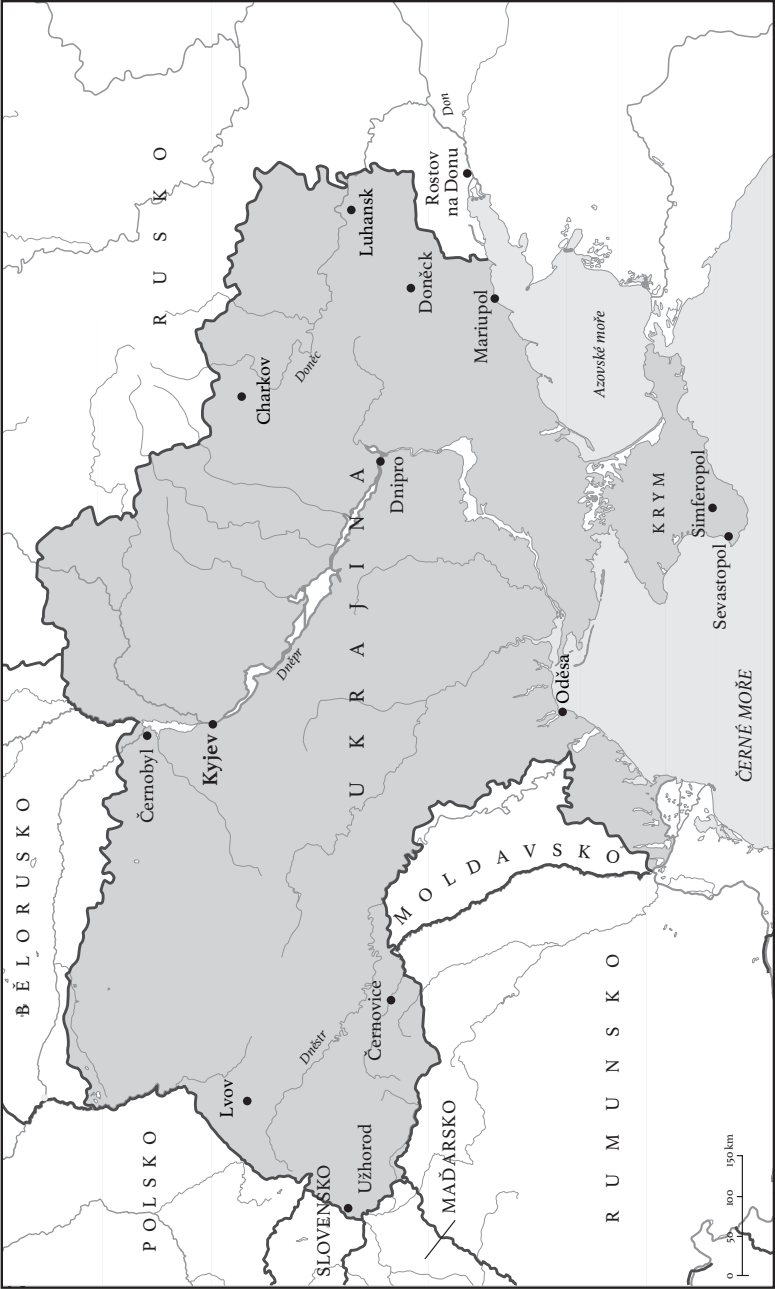
Mapa Sovětského svazu

Mapa Ruska

Mapa Ukrajiny

Prolog

Říjen 2014, Torez (dnes Čištákově), město na východní Ukrajině pod kontrolou povstalců

Ve vzduchu byl už několik dní cítit podzimní chlad, a zima pronikla dokonce i do budovy velitelství tajné policie, ovládnuté povstalcí. Rumun vypadal, jako by nízkou teplotu nevnímal, v lehké vojenské bundě a s koženou rukavicí bez prstů na jedné ruce působil zcela spokojeně. Všiml si však, jak se třesu já, a prohlásil za nepříjemné, že ve městě stále ještě neopravili tepelné rozvody. Včera prý v elektrárně byl a sdělil jim své ultimátum. Vedení dostalo týden na to, aby dalo věci do pořádku, nebo je nechá zastřelit za sabotáž.

Mohlo jít jen o silácké řeči, kdyby ovšem Rumun v předchozích týdnech už dvě veřejné popravy nevykonal. Naposledy šlo o asi dvacetiletého mladíka, jehož jeho vojáci přistihli při rabování a který byl odsouzen k trestu smrti. „Až do poslední chvíle si myslel, že si děláme legraci,“ prohodil Rumun a rukou, na níž rukavici neměl, potáhl z další z cigaret, které si připaloval jednu od druhé.

Mladý muž byl zastřelen kulkou do zátylku před obchodem, který vykrádal. Na ulici se shromáždil zástup místních a popravě přihlížel.

Nadhodil jsem, zda v Evropě jednadvacátého století nejsou veřejné popravy poněkud nemístné. Rumun pokrčil rameny. „Když chirurg skalpelem vyřezává z těla nádor, nikdo mu to nevyčítá. To samé děláme my tady, s touhle společností.“

Nehledě na jméno byl velitel ve skutečnosti Rus – „Rumun“ bylo pouze jeho bojové jméno, *pozyvnoj*, které si vybral, protože část jeho rodiny pocházela z Rumunska. *Pozyvnoj* měli i všichni ostatní bojovníci, s nimiž jsem se během války na východní

Ukrajíně setkal. Byl tu třeba Ampér (bývalý elektrikář), Ramone (*Ramones* byla jeho oblíbená kapela) nebo Mnich (nikdy nepodvedl svoji ženu).

Díky svým komickým přezdívkám se často zdáli spíš jako kluci, co si hrají na vojáky, Rumun byl však jedním z těch, kteří to brali vážně. Vyzařovala z něho odhodlanost a hovořil s vojenskou úsečností hraničící s pohrdáním. Přesto však bylo očividné, jak ho těší, že má publikum. Během domlouvání rozhovoru si opakovaně stěžoval, že na vybavování se s novináři nemá čas. Když jsem ovšem dorazil, vykládal mi o svém panství, téměř bez přerušení a s četnými literárními a biblickými odkazy – od Stendhalových románů po obskurní konspirační weby o skupině Bilderberg –, celé tři hodiny. Seděl, vysoký a štíhlý, s krátce střiženými, prošedivělými vlasy a upraveným, zastřiženým knírem, v čele dlouhého stolu, pil čaj černý jak dehet a do staré rezavé plechovky od tuňáka odklepával popel z cigaret. Stěny místnosti byly až na loupající se světlemodrý nátěr holé.

Budova ve zpuštěném hornickém městě Torez sloužila předtím jako ústředí ukrajinské kontrarozvědky SBU. Ted' se proměnila v důkladně opevněnou základnu Ruskem podporovaných vojáků Doněcké lidové republiky, mezinárodním právem neuznaného kvazi státu, který se zrodil před několika měsíci.

Rumun, jinak ruský důstojník ve výslužbě, se nyní pyšnil oficiálním titulem velitele kontrarozvědky pro Ministerstvo státní bezpečnosti Doněcké lidové republiky. To ho fakticky opravňovalo počínat si jako jakýsi svérázný občanský ombudsman. Do místnosti pravidelně vcházela blondýna v khaki bundě s umělou kožešinou, se zlatými kruhy v uších a dokonalou manikúrou a předávala mu listiny se stížnostmi od místního obyvatelstva na rabování jejich majetku a dalšími výtkami vůči špatnému chování povstaleckých jednotek.

Ted' právě řešil případ místního sedláka, kterému povstalečtí vojáci odvedli jeho jedinou krávu. Několik vojáků už dal za krádeže

zavřít. Ony dvě veřejné popravy za rabování byly podle Rumuna opodstatněné, protože jen ta nejnižší forma života by rozkrádala to málo, co ze zásob ve městě ještě zbývalo. „Abychom mohli žít podle zásad Nového zákona, musíme nejdříve dodržovat zásady toho Starého – oko za oko, zub za zub. Pokud se lidi budou chovat jako zvířata, budeme se k nim jako ke zvířatům chovat i my.“

Tohle byla velitelova šestá válka. Tou první byla sovětská invaze do Afghánistánu, k níž došlo chvíli po jeho vstupu do armády. Stal se důstojníkem sovětské i ruské armády a později pracoval ve speciálních jednotkách ministerstva vnitra. Žádné z jeho tvrzení nebylo možné nijak ověřit, nikdy mi neprozradil ani své pravé jméno. Nezdálo se mi však, že by lhal.

Poté, co si v devadesátých letech prošel krví, bahnem a brutalitou obou čečenských válek, z armády odešel. Pokoušel se pak prosadit v civilním životě a v Moskvě si založil malou stavební firmu. Nedařilo se mu, a aby se uživil, musel nakonec začít na stavbách pracovat sám.

Rumun nesnášel korupci – kdykoli na tohle téma zavedl řeč, a to bylo často, sršel z jeho očí vztek. Kdyby to záviselo na něm, všechny zkorumpované úředníky by nechal postřílet. Podle něho to Josif Stalin dělal dobře. Sice tehdy asi docházelo k represím, ale země se rozvíjela a kráčela kupředu, a to je hlavní.

„Když dáváte někomu úplatek, připadáte si jako gay. Jako by vás znásilňovali. Před vámi stojí nechutný chlap se slizkým úsměvem a nataženou dlaní. Odporné. Když jsem pracoval ve stavebnictví, nikdy jsem nikomu žádný úplatek nedal.“ Odmlčel se a pak zamysleně dodal: „Proto jsem možná nikdy neměl úspěch.“

Velitel trval na tom, že na východní Ukrajinu přišel z vlastní vůle. Nikdo ho sem neposlal. Podává prý sice pravidelná neformální hlášení starým kamarádům z ruských bezpečnostních služeb v Moskvě, žije tu ale z vlastních, skromných úspor. Před pár měsíci zahlédl ve zprávách záběry, na kterých byli v budově odborů v Oděse proruští demonstranti upalováni zaživa. Událost byla

bezesporu strašlivá, ruská televize ji však ve zprávách povýšila na pogrom nacistického střihu. Rumun se rozhodl, že se nedá dělat nic jiného než se do Doněcku také vydat. Stejně jako se vlastenečtí Rusové sjednotili k porážce nacistů ve druhé světové válce, pronášel působivě, nastal teď znovu čas sjednotit se proti dnešním „ukrajinským fašistům“ a jejich podporovatelům z hlavních měst Západu. Na klopě měl připíchnutou oranžovočernou svatojiřskou stuhu. Ta upomínala na vítězství Sovětského svazu ve druhé světové válce a v té nové se stala symbolem doněckých povstalců.

Přestože nenáviděl korupci, která v Rusku za Vladimira Putina panovala, těšilo ho, že během předchozího roku udělal prezident „aspoň něco“ pro pozvednutí prestiže Ruska – anektoval Krym a poskytl podporu povstalcům. Znovu se budovala silná armáda, investovalo se do obrany. Možná že se Rusko už brzy zase stane zemí, na niž by mohl být hrdý.

Rumunova životní trajektorie posledních dvou desetiletí ztělesňovala extrémní verzi motivu, se kterým jsem se za léta svého zahraničnězpravodajského působení v Rusku a dalších postsovětských zemích, nejprve pro deník *The Independent* a potom *Guardian*, setkával znovu a znovu – motivu postsovětské bezprizornosti. Rozpad Sovětského svazu Rumuna zcela vykojil. Dnes, když na bojištích téhle špinavé války vynášel své bleskové verdikty, cítil, že už se zase začíná dávat dohromady.

Rumunova přítomnost na Ukrajině, kde velel bandě odrbaných, ozbrojených separatistů a pořádal veřejné popravy, byla podle všech kritérií nezákonná. On se ale nedomníval, že je za hranicemi své vlasti. Jeho domovem byl Sovětský svaz. To byla země, v níž se narodil, země, které složil vojenskou přísahu, a země, již stále nosil ve svém srdci. Obdivoval horníky a oceláře východní Ukrajiny, „prosté, tvrdě pracující a dokonale mravné muže“, díky kterým si připadal, jako by byl zase zpátky v Sovětském svazu.

I když však zániku svazu doopravdy litoval, nedalo se úplně říci, že by toužil po jeho obnově. Rumunova nostalgie nepramenila

z oddanosti Leninově filozofii. Dokonce snad ani ne z touhy vrátit se ke způsobu života, jaký lidé vedli před Gorbačovovou perestrojkou a následným zhroucením svazu. Rumunovi chybělo cosi hlubšího.

„Musíme znovu vybudovat naši zemi. Sovětský svaz, Ruské impérium, na názvu nezáleží. Chci ruskou ideu pro ruský lid. Nechci, aby nás Američané učili, jak máme žít. Chci silnou zemi, na kterou může být člověk hrdý. Chci, aby měl život zase nějaký smysl.“

ČÁST PRVNÍ

Dohled nad minulostí

I. Prvořadý národ

1.

Tvrzení, že rozpad Sovětského svazu vrhá dlouhý stín na následné události v Rusku a v ostatních postsovětských republikách, je poukazem na zcela očividný fakt. Není moc s podivem, že zánik celého onoho systému neodvratně ovlivnil budoucí vývoj na léta, či dokonce generace dopředu. Zdá se mi však, že specifická způsobu, jakým se Sovětský svaz rozpadl, a onoho myšlenkového a ideového vakua, které po něm zbylo, se v našem vnímání Ruska a celého postsovětského světa dostatečně nedoceňuje.

V roce 1991 zažili Rusové trojí ztrátu. Politický systém země se zhroutil, okraje impéria se odtrhly a vytvořily si nové státy a vlast jako taková přestala existovat. V té době už zbývalo jen málo přesvědčených komunistů, to ovšem trauma ze zhroucení celé země nijak neuменšovalo. Rusové cítili, že neztratili říši nebo ideologii, ale přímo podstatu své identity. Když už teď nebyli sovětskými občany, kým tedy byli?

Fotky zachycující svrhávání komunistických pomníků či boření Berlínské zdi představovaly jednoduché metaforické vyjádření sovětského kolapsu, ona spousta Leninů, která dál hrdě stála uprostřed kapitalistické scénérie měst současného Ruska, však naznačovala, že to s postoji Rusů k sovětské minulosti přece jen nebude tak jednoduché. Vizuální, vnějškový problém, totiž jak naložit se symboly komunismu, byl však jen jedním dílkem celého obrazu. Téměř každý článek, který jsem během mnoha let svého reportérského působení v Rusku a širším postsovětském regionu napsal, se alespoň částečně týkal následků pádu Sovětského svazu a společně s ním potřeby znovu vybudovat národní ideologii, mezinárodní

geopolitickou rovnováhu a emoční, stejně jako duševní stabilitu 250 milionů lidí.

Pro spoustu sovětských občanů znamenal rozpad SSSR dlouho očekávané požehnání – zánik dusivého politického systému a zrod velkého množství strhujících příležitostí. Nicméně i těm, kteří komunismus nenáviděli, způsobilo zhroucení země společně s jejím politickým systémem citelný otřes. Celý svůj život kráčeli po určité cestě – šlo to ztuha, pokrok byl minimální a nebylo jasné, zda někdy dojdou k cíli. Alespoň však znali terén. Najednou se zem pod jejich chodidly propadla. Co předtím tvořilo strukturu jejich každodenních životů – vyznamenání a tresty, postavení a hodnosti, jazykové kódy a kódy chování –, to vše zčistajasna ztratilo smysl. Zavedený řád se zhroutil a jeho místo zaujal nový svět, v němž bylo obtížné se vyznat a který skrýval plno nástrah.

O podobných prožitcích jsem od lidí, kteří nedokázali v postsovětských letech opět nalézt svou cestu, slyšel stále znovu a znovu. Tento neurčitý pocit neklidu a nostalgické touhy po minulosti vytvořil plodnou půdu pro manipulaci. Často se zdálo, že nejsilněji ho vnímají čtyřicátníci až padesátníci, kteří se stali dospělými těsně předtím, než se systém zhroutil. Problémy s hledáním emocionálních zdrojů, jak se s přechodem vypořádat, měli častěji patrně muži než ženy – o mnoha takových zmatených a rozčilených mužích se dočtete právě na stránkách této knihy.

To, co si lidé o sovětském období pamatovali, se nejspíš příliš nepodobalo tomu, jak se v té době skutečně cítili. Jak individuální, tak kolektivní paměť jsou však nestálé a odvíjejí se víc od současného pohledu na minulost než od skutečných dějinných událostí. Viděna prizmatem depresivních devadesátých let získala předchozí desetiletí růžovější nádech.

Dovolávání se niterné a nehmatatelné minulosti, které ruská emigrantská myslitelka Světlana Boymová pojmenovala jako „restorativní nostalgii“, může získat na přitažlivosti v jakékoli společnosti – o čemž svědčí brexit s heslem „převzít zpět

kontrolu“ i slib Donalda Trumpa, že „udělá Ameriku znovu velkou“, bez upřesnění, kdy přesně ono předchozí období velikosti začalo a skončilo. V Rusku však existovaly konkrétnější historické události, na něž šla tato dovolání vztáhnout, v první řadě rozpad Sovětského svazu, který bylo možné v myslích lidí přetvořit z roztržené smrti neudržitelného systému na podlou demontáž významného státu nenávisťnými silami zvenčí a jejich pomahači uvnitř.

Tato kniha, i když rozhodně není vyčerpávajícím chronologickým přehledem Putinovy éry, mapuje misi Vladimira Putina, jejímž cílem je zaplnit prázdnotu, která po zhroucení SSSR v roce 1991 zbyla, a vybudovat nový pocit národního uvědomění a poslání Ruska. Její první část zkoumá, jak se minulost přetváří pro potřeby současnosti – snahy přetavit kolektivní paměť bolestivých a složitých desetiletí existence Sovětského svazu do něčeho, na co by Rusové mohli být hrdí, zejména povýšit vítězství v druhé světové válce na zakládající mýtus národa. Putin neměl zájem obnovovat sovětský systém, avšak pocit nespravedlnosti ze způsobu, jakým se zhroutil, se ukázal jako mocný symbol.

Druhá část knihy objasňuje, jak tento historický diskurz společně s obdobným vývojem na Ukrajině přispěl ke vzniku událostí roku 2014, které za sebou zanechaly 10 000 mrtvých a proměnily geopolitickou mapu Evropy. V roce 2017, kdy Putinova obliba doma dosahuje rekordních hodnot a kdy většina západního světa hledí k Moskvě s obavami, to vypadá, že Putin naplnil svůj cíl Rusko konsolidovat a proměnit slabou, traumatizovanou zemi znovu v silného světového hráče. Ale co všechno tomu muselo padnout za obětí?

Tato kniha není obhajobou Putinovy politiky z let jeho působení v Kremlu. Jeho cesta ke sjednocení Ruska obnášela manipulaci s historií a agresivní potlačování nesouhlasu – systém, který vybudoval, také dovolil jeho starým přátelům a kruhu kolem něho pohádkově zbohatnout. Nepíše ovšem ani protiputinovskou

polemiku. Putin je koneckonců jen jedním z onoho velkého množství Rusů, o nichž se na těchto stránkách píše. I on si během rozpadu SSSR prožil svou chvíli duševního otřesu, která silně ovlivnila jeho pozdější pohled na svět i jeho činy. I když byl do určité míry režisérem postsovětského příběhu určeného pro současné Rusko, figuroval v něm zároveň jako jedna z postav.

2.

Příběh o podplukovníkovi KGB, nasazeném v roce 1989 ve východoněmeckých Drážďanech, je celkem obecně známý. Byl však jen jedním z milionů zážitků jednotlivců, které po následující roky a desetiletí zůstávaly vypálené v paměti těch, kteří je prožili. Pro budoucí směřování Ruska měl však tento konkrétní zážitek mít velký význam.

V prosinci roku 1989 sedmatřicetiletý podplukovník Vladimir Putin nervózně sledoval, jak rozzuřený dav vtrhl do obřího uzavřeného drážďanského areálu Stasi. Po obsazení kanceláří východoněmecké tajné policie se dav přesunul k samotnému srdci komplexu, ústředí KGB. Putin telefonicky žádal o ozbrojené posily k ochraně zaměstnanců a citlivých spisů ukrytých uvnitř, bylo mu však sděleno, že žádná pomoc nepříjde. „Moskva mlčí,“ sdělil mu hlas na lince. Nezbylo mu nic jiného než vyjít ven a lhát rozběsněnému davu, že uvnitř budovy jsou připraveni těžce ozbrojení vojáci, kteří zastřelí každého, kdo se pokusí dostat dovnitř. Jeho lest vyšla, dav se rozešel a spisy KGB o jejích informátorech a agentech zůstaly v bezpečí. Utržené psychické šrámy se mu však – alespoň podle jeho vlastního popisu, zaznamenanému o desetiletí později – vryly hodně hluboko do podvědomí.

Zatímco nadšené davy v Berlíně bořily zeď oddělující dvě Německa a opíjely se novou atmosférou svobody, šokovaný Putin se pustil do ničení kompromitujících dokumentů KGB, organizace, která se ještě donedávna zdála všemocná. Přestože trvalo další dva

roky, než se Sovětský svaz definitivně zhroutil, Putin později vzpomínal, že pro něho osobně nastala chvíle, kdy si uvědomil, že je s komunistickou supervelmocí konec, právě onoho dne v Drážďanech. Přišlo mu, že přihlíží, jak se jedna z největších a nejmocnějších říší, jaká kdy na světě byla, rozpadá tím nejtrapnějším a nejvíc ponižujícím způsobem. „Měl jsem pocit, že má země přestala existovat,“ vzpomínal Putin. „Zmizela.“⁴¹

Vzhledem k životní trajektorii, která ho čekala, se může zdát zvláštní, že Putin nad koncem Sovětského svazu truchlil. Jako miliony sovětských občanů vyrostl i on ve spartánských, dokonce až otřesných podmínkách, kdy celá jeho rodina žila namačkaná v jedné místnosti komunálního bytu bez teplé vody. Zatímco do konce osmdesátých let se vypracoval pouze na střední pozici v KGB, desetiletí následující po rozpadu SSSR vytěžil velice úspěšně – podařilo se mu dostat do kanceláře starosty Petrohradu v době, kdy pozice ve státní správě znamenala možnost uzavírat kontrakty a být blízko finančním tokům. V roce 1996 byl povolán do moskevské prezidentské kanceláře a roku 1998 se stal hlavou Federální služby bezpečnosti, FSB, nástupnické organizace KGB.

Během pouhých několika let prožil Putin zázračný vzestup z pozice středního pracovníka někde na periferii na vládce celé rychle se rozrůstající organizace. O rok později ho churavějící Boris Jelcin učinil předsedou své vlády a nakonec i svým nástupcem. Devadesátá léta byla pro Putina úspěšná. Ukázalo se, že je mnohem obratnější ve stoupání postsovětským systémem než tím sovětským.

Nikdy však nezapomněl na onen drážďanský okamžik bezmoci, a jakkoli on osobně rozpadem SSSR získal, přesto ho hluboce poznamenal způsob, jakým se země rozpadla. Netruchlil zřejmě ani tak nad lidskou cenou či materiálním strádáním, jako nad národním ponížením mocného státu, který se prostě jen tak zhroutil. Později tvrdil, že měl tehdy už nějaký čas pocit, že je konec sovětské moci v Evropě nevyhnutelný. „Chtěl jsem ovšem, aby na místě

SSSR vyrostlo něco jiného. S ničím jiným ale nepřišli. To mě bolelo. Že jen všechno zahodili a odešli.“⁴²

Dokonce i ti, kteří byli mnohem méně oddaní sovětské myšlence než Putin, cítili stejné záchvěvy lítosti nad tím, jak s sebou konec čtyřiasedmadesátiletého politického experimentu strhl do propasti celou zemi. „Z konce komunismu jsem byl nadšen,“ svěřil se mi jednou Alexandr Vološin, vedoucí prezidentské kanceláře za Jelcina a později i za Putina. „Sovětský svaz byl ale můj domov. To byl rozdíl. Jak se můžete radovat, když se vám hroutí domov?“

Během prvních let v Moskvě, když sloužil Jelcinovi, Putin zblízka sledoval, jak jeho země zeslábla. Ruská armáda vedla žalostnou a krvavou válku, bránící jižní Čečenské republice v odtržení, která stála desítky tisíc životů a skončila de facto porážkou Moskvy. V ruské společnosti vládl chaos, nedostávalo se zboží a většina společnosti skončila ožebračena.

Na mezinárodní scéně to nebylo o mnoho lepší. Když v roce 1998 prezident Bill Clinton volal Jelcinovi, aby mu sdělil, že Spojené státy zvažují uskutečnit nálety na Srbsko, Jelcin se rozzuřil. Několikrát na amerického prezidenta do sluchátka zařval „Nělzja!“ – něco jako „To je nepřijatelné!“ – a zavěsil. Bombové útoky se uskutečnily i tak. Země, která byla ještě donedávna jednou ze dvou hlavních sil ve světě, byla teď naprosto bezmocná a nedokázala zabránit bombardování hlavního města svého spojence. Američtí diplomaté a politici byli během Jelcinovy éry neustále varováni, že tento stav nepotrvá věčně.

„Rusko není Haiti a nikdo se k nám nebude chovat, jako bychom jím byli,“ soptil Jelcin na Strobea Talbotta, Clintonova hlavního experta na Rusko. „Nemám rád, když Amerika staví na odiv svou nadřazenost. Problémy Ruska jsou pouze dočasné, nejen proto, že máme jaderné zbraně, ale i díky naší ekonomice, kultuře, duchovní síle. To vše dává legitimní, nezpochybnitelné základy pro rovnoprávné zacházení. Rusko se znovu pozvedne! Opakuji: Rusko se znovu pozvedne!“⁴³

Na sklonku tisíciletí Jelcin oznámil, že odstupuje. Zanechal za sebou zemi utápějící se v chudobě, bohatství v rukou několika chamtivých oligarchů a armádu bojující v hrozně a demoralizující čečenské válce. Asi nejznepokojivější na tom všem bylo, že Jelcinovy roky u moci neposkytly žádnou jasnou představu, jakou zemí by moderní Rusko mělo být. Gleb Pavlovskij, expert na politikou propagandu a „politický technolog“, který pracoval jak pro Jelcinův, tak pro Putinův Kreml, mi později vyprávěl o panice, jež v období předávání vlády zavládla: „Panovalo opodstatněné přesvědčení, že když Jelcin odejde, může nastat totální chaos. Většina obyvatelstva neuznávala Ruskou federaci jako reálný stát. Připadali si, jako by žili v nějaké divné odnoži Sovětského svazu. Museli jsme zajistit předání moci, ale také jsme museli vytvořit nějaký sjednocující pocit národa.“

Jelcin, muž, který kdysi ztělesňoval naděje v budoucí prosperitu, se nyní na sklonku milénia ve svém těžko srozumitelném rezignačním projevu omlouval za nenaplněná očekávání a nevyužité příležitosti: „Prosím vás o odpuštění za to, že se mi nepodařilo naplnit naděje těch, kteří mi věřili, když jsem prohlašoval, že z šedé, stagnující, totalitární minulosti vykročíme do zářivé, bohaté a civilizované budoucnosti. Já jsem tomu snu věřil. Věřil jsem, že tu propast překonáme jedním velkým krokem. Nestalo se.“

3.

Do Ruska jsem poprvé přijel v lednu roku 2000, pár týdnů po Jelcinově odstoupení. Bylo mi osmnáct a před nástupem na univerzitu jsem strávil čtyři měsíce jako učitel angličtiny na základní škole v Moskvě. Hlavní město Ruska bylo tehdy ponurým, rozvráceným velkoměstem. Opatrný optimismus, který někteří lidé před deseti lety ohledně budoucnosti cítili, se už docela rozplynul. Život v devadesátých letech připomínal obzvlášť potrhlý díl reality show, v níž si lidé vyměňují povolání – z biochemiků dnes byli taxikáři,

z trhovců ředitelé společností. Ze zločinců se stali představitelé moci a z těch, kdo se jim snažili postavit, zase zločinci. Hrstka lidí vyjedla všechno med a nechala ostatní napospas včelám.

Chudoba většiny obyvatelstva vedla k všudypřítomné špině a bujícímu vykořisťování. Na stanici metra Komsomolskaja v centru Moskvy se po výstupu na povrch člověku naskytl obraz naprosté beznaděje jak z Dostojevského: namol opilí bezdomovci, ožebračené stařenky prodávající pár ubohých předmětů, zoufale vystavených na dlažbě před nimi, či pokoutní tržnice s levnou čínskou elektronikou a nelegálními kopiemi DVD s hardcore pornem.

Sex, který byl za sovětských časů tabu, byl teď všude. Na několika místech *Sadovovo kolca*, několikaproudé silnice obkružující nejúžší centrum Moskvy, stály na krajnicích spoře oděné prostitutky a nabízely své služby. Jejich pasáci v kožených bundách upláceli strážníky, aby si jich nevšíмали. Policii, která z člověka mnohem spíš vyrazila úplatek, než aby mu pomohla, se každý rozumný občan naučil vyhýbat. Rychle se šířila závislost na heroinu, země měla nakročeno k nejrychleji postupující epidemii AIDS na světě. Jestli byla situace špatná v Moskvě, život mimo hlavní město byl ještě mnohem, mnohem horší.

Nedostatek zboží v poslední fázi fungování Sovětského svazu dal vzniknout národu vynalézavých výměnných obchodníků, a dnes tak bylo na prodej úplně všechno: sex, manželství, potvrzení od doktora, které znamenalo vyhnutí se bojům v Čečně, zproštění viny u soudu či odsouzení někoho jiného, případně hotová doktorská práce ke zvýšení kvalifikace. Volání po „tradičních ruských hodnotách“, které se mnohem později stalo oficiální rétorikou Kremlu, k lidem silně promlouvalo svou aspirační povahou. Chtěli věřit v zemi, v níž údajně vládne čistota a cudnost, právě proto, že to, co měli před očima, s tím bylo v takovém rozporu.

Po čtyřech měsících v Moskvě jsem několik týdnů křížoval Ruskem ve vagonech třetí třídy vlaků Transsibiřské magistrály. Tyhle pojízdny ubytovny se sípavě šinuly nekonečnou eurasijskou

pevninou a vzduch v nich byl hustou směsicí zpocených nohou, rybích pokrmů a štiplavé vůně sazí, táhnoucí se ze samovarů živených uhlím, které fungovaly jako zásobárna horké vody na čaj.

Vybavují se mi útržky rozhovorů se spolucestujícími z oněch otevřených vagonů. Mladým vyhublým brancem, který se nervózně rozloučil s rodiči a byl teď na cestě na svou vojenskou základnu. Dvěma upovídanými matronami, jedoucimi čtyři dny domů do Irkutsku z návštěvy u svých dětí, které z rodného hnízda uletěly do Moskvy. Dvojicí go-go tanečnic ze sibiřského města Ulan-Ude, jejichž snem bylo přestěhovat se do Jižní Koreje a vydělat si tam pořádný balík tancováním v restauracích a nočních klubech. A konečně dvojkou mladých kšeftařů z Vladivostoku, kteří mi se spoustou siláckých řečí násilím vnutili vodku a pak v noci pozvali celý vagon, ke značnému zoufalství, i když asi ne překvapení skleslého průvodčího, který musel ten hnus vytřít.

Má nečekaná přítomnost v nejlevnější třídě vyvolávala neustále se měnící kombinaci vřelosti, agresivity, všetečnosti, opilsti a flirtování, v závislosti na mluvčím, denní či noční hodině a všeobecné náladě ve vagonu. Moje znalost ruštiny tehdy nebyla na takové úrovni, abych se mohl pouštět do složitých rozhovorů o nostalgii nebo abych mohl z lidí tahat vzpomínky na Sovětský svaz, který se rozpadl ani ne před deseti lety. Pamatuji si ale na ten hmatatelný pocit zmatku ze stavu věcí v nové zemi. Pro pár mladých, ekonomicky orientovaných typů to byla doba plná vzrušení a příležitostí, většina lidí se však zdála v jakési existenciální rovině bezradná: chaos, který s sebou desetiletí „demokracie“ přineslo, je deprimoval, ohromoval a děsil. Následkem finančního kolapsu země před dvěma lety přišly miliony Rusů o všechno z mizivých úspor, které se jim do té doby podařilo našetřit. Přednedávnem zase bombové výbuchy rozervali několik činžovních domů v hlavním městě, prý to byla práce čečenských teroristů.⁴ Lidé prahli po normalitě a stabilitě. Tato toužebně přivolaná *stabilnost* se stala oltářem, na němž bylo později obětováno mnoho svobod.

Z tehdejších průzkumů veřejného mínění vyplývá, že většina obyvatel nebyla z nového Ruska nijak nadšená. V březnu roku 1993 uvedlo 63 procent Rusů, že litují rozpadu Sovětského svazu. Roku 2000 toto číslo vzrostlo na 75 procent.⁵

Po šesti měsících v Rusku jsem se vrátil do Británie a začal studovat na univerzitě, už tehdy jsem ale věděl, že se do Ruska brzy vrátím. Tamní koexistence krásy a hrůzy, naděje a zoufalství, slávy a absurdity byla stejně tak frustrující jako podmanivá. Rusko se mi vrylo pod kůži, jako se to stávalo cizincům po celá staletí.

V Oxfordu jsem vystudoval ruský jazyk a dějiny Sovětského svazu a na konci roku 2003 se vrátil do Moskvy, kde jsem rok pracoval v neziskové organizaci a pak se dostal k novinářině. Hlavní město pomalu bohatlo a zlidšťovalo se. Během následujících deseti let vystřelily ceny ropy tak vysoko, že i přes rozbujelou korupci v kruhu Putinových nejbližších peníze stékaly i dolů a přinášely skutečný užitek lidem ve velkoměstech.

V Moskvě a dalších velkých městech zmizela z ulic v centru nejhorší špína a začala se utvářet střední třída. S ní přišly kavárny, vinárny a pravidelné letecké linky do Evropy. Cesty do regionů však fungovaly jako připomínka, že ve větší části země je život těžký dál. Heroinová epidemie, stejně jako epidemie AIDS se zhoršovaly – když úřady konečně proti pašování heroinu ostře zakročily, lidé ho nahradili *krokodýlem*, syntetickým opiátem vařeným z tablet kodeinu, benzínu do zapalovačů a průmyslových čisticích přípravků, až vznikl nahnědlý sliz. Ve městě Tver, vzdáleném od Moskvy jen několik hodin cesty, jsem viděl závislé, kterým z píchání si *krokodýla* doslova uhnívalo maso na těle.

Ve všech časových pásmech Ruska existovalo nekonečné množství měst a vesnic, v nichž se odehrávaly podobné scény. V Alexandrovsku, malém městě ležícím na ostrově Sachalin na ruském Dálném východě, vzdáleném od Moskvy osm hodin letu a ještě celou noc jízdy vlakem, mě uvítaly rozblácené cesty a ani na okamžik

neustávající vyty toulavých psů. Jedinou zajímavostí zde bylo muzeum připomínající návštěvu Čechova ve městě před 100 lety, po níž dramatik napsal dlouhý text o tom, jak ubohá díra Alexandrovsk je. Zdálo se, že tak polovina města pije chemicky vyrobený etanol neboli *spirt*, protože vodka si nemohou dovolit. Jeden přátelský opilec mě do postupu zasvětil – před napitím jste museli zhluboka vydechnout, protože jinak byste si vypálili díru do jícnu. Miliony Rusů pily etanol, čisticí přípravky na okna, voňavky, případně jiné průmyslově vyrobené lihoviny, které byly levnější než vodka. Lidé pociťovali jak ekonomickou, tak existenciální marnost, přičemž obě stránky byly propojeny a jedna druhou posilovaly.

4.

Putinovým úkolem po nástupu na Jelcinovo místo bylo vlít této obrovské, skřípající zemi do žil novou životní sílu. Krátce předtím, než se na sklonku tisíciletí stal úřadujícím prezidentem, sepsal Putin rozsáhlý programový text o problémech, jimž Rusko čelí. Dokument se dotýkal chudoby, sociálních otřesů a dalších lidských témat, v jeho jádru nicméně stála obava spíš o zdraví ruského státu než jeho obyvatel. Rusko, psal Putin, procházelo jedním z nejtěžších období své dlouhé historie.

Závěr článku varoval, že „poprvé za posledních dvě stě, tři sta let čelí Rusko reálné hrozbě, že bude odsunuto mezi druhořadé, až třetířadé světové mocnosti. Aby k tomu nedošlo, bude zapotřebí obrovské mobilizace veškeré intelektuální, fyzické a mravní síly našeho národa. Potřebujeme jednotnou, konstruktivní práci. Nikdo jiný to za nás neudělá. Vše teď závisí na naší schopnosti pochopit míru nebezpečí, sjednotit se a pustit se do plnění tohoto dlouhého a obtížného úkolu.“⁶

Putin věřil, že chudoba a rozdělení společnosti v devadesátých letech jsou symptomem právě tohoto širšího problému. Zdraví ruského státu stálo na prvním místě – pokud by se Rusku podařilo

znovu dosáhnout významnosti, již se kdysi pyšnil Sovětský svaz, pak by se automaticky zlepšily i životy lidí. Putinův text se inspiroval dlouhou historií ruské politické filozofie, fetišizující sílu státu a jeho suverenitu.

Aby k tomuto státnímu obrození mohlo dojít, Putin stál před obrovským úkolem vštípit Rusům pojmy národ a národní hrdost. Ve své inauguraci ze 7. května roku 2000 nový prezident otevřeně a podrobně hovořil o misi, která před ním z jeho pohledu stála: „Považuji za svou svatou povinnost sjednotit lid Ruska a shromáždit občany kolem jasně definovaných úkolů a cílů a každou minutu každého dne pamatovat na to, že jsme jeden národ, jeden lid. Máme jeden společný osud.“

Ale co tím společným osudem bylo a jak mělo nové „prvořadé“ Rusko vypadat? Měla to být neosovětská supervelmoc, která se pokusí vzkřísit ze sovětské minulosti, co jen půjde? Nebo bylo sovětské Rusko ve skutečnosti strašlivým přehmatem a nové Rusko tak mělo navázat na carskou říši se svou trojitou ideologií pravoslaví, autokracie a národnosti? Bylo Rusko baštou „tradičních hodnot“, stavící se proti dekadentnímu Západu? Eurasijskou mocností, která by mohla vyplnit mezeru mezi Východem a Západem? Nebo bylo Rusko prostě jen „normálním“ evropským národem, i když nepoměrně větším než ostatní a s traumatictější minulostí, který se mohl časem začlenit mezi demokracie západní poloviny kontinentu?

Putin a lidé, již ho obklopovali, se při různých příležitostech odvolávali na jednotlivé prvky všech těchto vizí Ruska. Lídři cizích zemí, kteří se s prezidentem v prvních letech jeho vlády setkali, tvrdí, že zmínil možnost, že by Rusko jednou mohlo vstoupit do Evropské unie. V roce 2000 v jednom z prvních rozhovorů dokonce nadhodil, že by se Rusko jednoho dne mohlo stát členem NATO.⁷

Jak v domácí, tak v zahraniční politice ruský prezident vystupoval jako politický chameleon. Ať už se ale události v pozadí a celková atmosféra proměňovaly jakkoli, sloužily všechny jeho

rozmanité politické stylizace obecnějšímu cíli, jímž byl návrat Ruska na jeho právoplatné (podle Putinova přesvědčení) místo na světové scéně, které země ztratila po zhroucení Sovětského svazu. Pokud by Západ hrál podle pravidel ruského prezidenta, dalo by se jeho cíle – opětovného získání statusu prvořadého národa – dosáhnout spoluprací. Kdyby odmítl, vyžadovalo by to konfrontaci.

5.

Postaveni před úkol znovu pozvednout podlomený národ, obračeli se dosud lídři každého politického přesvědčení k historii. Už v roce 1882 francouzský filozof Ernest Renan došel k tomu, že pro zakořenění národního uvědomění jsou sdílené chvíle slávy a utrpení mnohem důležitější než celnice a přísně střežené hranice.

Patnáct států, které po zániku Sovětského svazu vznikly, zvolilo k otázce, jak se svou minulostí při budování nových národních identit naložit, jiný přístup. Ve všech třech pobaltských zemích, jímž byla sovětská vláda vnucena až ve čtyřicátých letech a v nichž rozsáhlé skupiny obyvatelstva vždy cítily vůči nadvládě Moskvy silnou antipatii, nové vlády horečně pracovaly na odstranění sovětského dědictví. Otevírala se muzea, kde se sovětské období přirovnávalo k nacistické okupaci. Zpřístupňovaly se staré archivy KGB a vztyčovaly se pomníky obětem okupačního režimu. Jejich národní diskurz vnímal rok 1991 jako čistě oslavné datum, konec útlaku, znovunastolení předchozí přerušené nezávislosti a návrat do evropské rodiny.

Naproti tomu v Bělorusku prezident Alexandr Lukašenko nabídl svému lidu omezenou, ale pohodlnou verzi sovětského režimu sedmdesátých let, podporující výrobu traktorů a zemědělskou produkci a potlačující politické svobody. Jako by se nic nezměnilo, rok 1991 byl nepodstatnou malicherností. V nových, etnických republikách Střední Asie, kde se, co se týče státnosti jednotlivých etnik, nebylo k čemu vracet, byly vykonstruovány národní identity

nové, které na polohistorickém a pseudohistorickém základě vystopovaly počátek existence těchto národů stovky let nazpět. Leninovy portréty nahradily zcela stejně všudypřítomné a idealizované portréty usmívajících se, přestárých místních autokratů. Sovětská minulost, historické tabu, jež se ani nedémonizovalo, ani neidealizovalo, nýbrž se prostě jen ignorovalo, bylo v tichosti vymazáno z oficiální verze dějin, přestože místní diktátoři byli všichni do jednoho bývalými předsedy komunistické strany v novém nacionalistickém kabátě.

Jediné dvě z 15 bývalých svazových republik, které v průběhu dvou desetiletí po rozpadu SSSR nepřišly s žádným uceleným, jednotícím, nacionálně-historickým postojem k minulosti, byly Rusko a Ukrajina. Události roku 2014 – revoluce v Kyjevě, ruská anexe Krymu a válka na východní Ukrajině – představovaly alespoň do určité míry střetnutí protichůdných pokusů Ruska a Ukrajiny rozřešit zapeklitou situaci, kterou rok 1991 přinesl, a vytvořit nové národní identity.

V době, kdy se stal Putin prezidentem, byl ruský postoj k sovětské minulosti nejednoznačný a rozpačitý. V roce 1991 svrhly davy v Moskvě sochu Felixe Dzeržinského, zakladatele čety (tajné komunistické policie, později přejmenované na Lidový komisariát vnitřních záležitostí neboli NKVD, pak Výbor státní bezpečnosti čili KGB), která stála před Lubjankou, sídlem KGB v centru Moskvy. Leningrad se vrátil ke svému jménu z carských dob, Sankt Petěrburg. Po tomto počátečním návalu aktivity se však odstraňování vizuálních symbolů sovětské minulosti zastavilo. Na hlavních náměstích většiny měst stále zaujímal impozantní pózu Lenin, mnoho ulic si ponechalo sovětská jména. Po celé zemi se nacházely ulice Lenina, Marxe, Komsomolu, Rudých partyzánů a Diktatury proletariátu. Rusko se podobalo hostiteli, který se ráno po večíрку probudí, zběžně se pokusí začít uklízet binec všude kolem, a po chvíli to prostě vzdá a odšourá se zpátky do postele léčit si kocovinu.

Vizuální znázornění minulosti byla dezorientující a matoucí. Leninovo mumifikované tělo zůstalo ve skleněné rakvi vystaveno v jeho muzeu z mramoru, kde nesmlouvaví vojáci dohlíželi na to, aby se návštěvníci chovali k nabalzamovanému sovětskému vůdci s úctou (žádné mluvení ani ruce v kapsách). Na opačné straně Rudého náměstí mezitím noví Rusové rozhazovali nehorázné sumy peněz v luxusních butikách okázalého obchodního centra. Poslední car a jeho rodina byli ruskou pravoslavnou církví prohlášeni za svaté, a přesto jedna moskevská stanice metra nadále nesla jméno Pjotra Vojkova, muže, který byl přímo zodpovědný za přípravu jejích popravy.

Motiv srpů a kladiv zdobil desítky vládních budov, okázalé mozaiky šťastných kolektivizovaných rolníků a spokojených dělníků zkrášlovaly stanice metra. Z pohledu současníka nebylo lehké rozhodnout, zda mají být považovány pouze za kulturně cenné artefakty dřívější doby, nebo zda stále oslavují úspěchy, k jejichž velebení byly původně navrženy. Nejznepokojivější bylo, že Lubjanka, impozantní, krémově žlutá budova ústředí KGB, která během čístek třicátých let proslula výslechy a popravami ve svých sklepeních, zůstala hlavním sídlem FSB, nástupnické organizace KGB. Zde neproběhly žádné „lustrace“ kádřů účastnících se těch nejhorších excesů sovětského režimu, nedošlo k žádným čistkám mezi sovětskými funkcionáři tak, jak se po roce 1991 uskutečnilo v mnoha zemích střední a východní Evropy. Ve většině těchto zemí panovala všeobecná shoda, že komunistická éra byla okupací, případně nežádoucím vměšováním. V Rusku byla tato otázka mnohem hůře uchopitelná a méně jednoznačná. Jak Gorbačov, tak Jelcin bývali přece sami představiteli sovětské moci.

Moskva na počátku 21. století byla palimpsestem, na němž pod nánosem laciného pozlátka moderních staveb a křiklavých kapitalistických reklamních poutačů na kasina, úvěry a hamburgery stále prosvítaly monumentální budovy a hrdinské archetypy sovětské minulosti.⁸

Úkol nového prezidenta znovu vybudovat ruský národ byl neobyčejně ožehavý, protože zdědil mnohonárodnostní, postimperiální stát, jehož nedávná historie byla stejně tak ohromující, jako bolestivá. Putin se k sovětské minulosti rozhodl přistoupit selektivně a vybíral z ní prvky, které mohly pomoci navodit pocit kontinuity, počínaje starou sovětskou hymnou, znovuzavedenou, třebaže s novým textem, v roce 2001. Prosté vytvoření Sovětského svazu 2.0 by však nefungovalo. Přestože bylo v zemi cítit mnoho nostalgie po sovětských časech, volání po jejím návratu by znamenalo znepřátelit si komunitu obchodníků a mladších Rusů, těšících se z příležitostí, které jim kapitalismus a Putinovo ropné bohatství přineslo. Putin vycházel z pocitu nespravedlnosti, jež mnoho Rusů sdílelo, když nazval zhroucení Sovětského svazu „největší geopolitickou katastrofou 20. století“. Na druhou stranu se ale vyhnul jednoznačnému postoji prohlášením, že jen člověku bez srdce by mohl nechybět Sovětský svaz, ale jen člověk bez mozku by ho chtěl vrátit zpátky.

Pro nové Rusko se starý sovětský panteon hrdinů revoluce a jejich významných dat nedal využít a nebylo jasné, odkud by se mohl vynořit nový. Určitý mravní kodex a nový smysl mohla částí Rusů, osvobozených z pout oficiálního sovětského ateismu, poskytnout pravoslavná církev. V devadesátých letech byla obnovena a v prvním roce Putinovy vlády znovu otevřena moskevská katedrála Krista Spasitele, vyhozená za Stalinovy vlády v roce 1931 do povětrí a později nahrazená bazénem. Církev se stala důležitou součástí Putinova projektu hledání nové ruské identity, sama o sobě však nemohla národ sjednotit, obzvlášť v zemi s rozsáhlými muslimskými a menšími buddhistickými oblastmi.

Putin s oblibou četl knihy o historii a nacházel v nich mnoho osobností z období carského Ruska, které obdivoval, což byli především ti, kdo posílili stát a zajistili jeho politickou kontinuitu. Při různých příležitostech se jako na své inspirátory odvolával na nej-různější státníky a myslitele jak carského, tak sovětského Ruska.

V celé dlouhé a spleťité historii země však existovala jediná událost, která měla potenciál svým příběhem zemi sjednotit a posloužit jako základní kámen nového národa, událost, jež mohla pomoci probudit v lidech pocit národní hrdosti, stejně jako příjmy z ropy vedly ke zlepšení ekonomických ukazatelů. Bylo jí vítězství Ruska ve druhé světové válce, alternativně, v sovětském žargonu, který se v současném Rusku stále používal, Velké vlastenecké válce. Hrdost pramenící z porážky nacismu překonávala rozdílné politické sympatie, věk i ekonomický status a poslední sovětsí vůdci ji využívali k upevňování legitimacy režimu. Putin teď toto válečné vítězství použil znovu jako klíč k vytvoření konsolidované, vlastenecké země. Uvědomoval si, že pouze jako takovýto stát může Rusko znovu získat své právoplatné místo mezi prvořadými národy, a během let jeho vlády role tohoto válečného vítězství v oficiální státní rétorice stabilně rostla. Ukázalo se, že odpovědí na zhroucení země v roce 1991 je triumf roku 1945. Ideologie vítězství se měla stát úhelným kamenem Putina režimu, ukotvením legitimacy národa v oceánu historické nejistoty.

II. Svatá válka

1.

Určující z mnoha děsivých katastrof, které naplňovaly jejich uplynulé století, byly pro celé generace Rusů logicky čtyři roky v období 1941 až 1945. Více než dvouletou blokádu Leningradu zažili i Putinovi rodiče a jeho starší bratr během ní zemřel. Stěží se v Rusku dala najít rodina, které by se válka nějakým způsobem nedotkla, a mezi miliony mrtvých z těch let jsou i prarodiče či praprarodiče chybějící ve většině z nich.

Moderní legenda o ruském vítězství, kterou později stvořil Putin, stavěla na verzi vytvořené v posledních letech Sovětského svazu. Mýtus začal své současné podoby nabývat za Leonida Brežněva, vládnoucího zemi mezi lety 1964 až 1982. Těsně po válce bylo téma ještě příliš čerstvé a Stalin žárlil na uznání projevované vrchním vojenským velitelům. Georgij Žukov, muž, který za války velel sovětským vojskům, byl degradován a odsouzen k relativnímu zapomenutí. Den vítězství zůstal běžným pracovním dnem,¹ největšími svátky byly i nadále Svátek práce a Den revoluce. Po legendární oslavě vítězství v roce 1945 se na Rudém náměstí během prvních dvou poválečných desetiletí na Den vítězství žádné vojenské přehlídky nekonaly.

Když za Brežněva stagnovala ekonomika a cesta k budoucí utopické komunistické hojnosti se zdála čím dál neschůdnější, obrátil se režim pro potvrzení své legitimacy spíš do minulosti než do budoucnosti. Heroismus druhé světové války, v níž se sovětský lid sjednotil k porážce nejstrašnějšího myslitelného nepřítele, se proměnil v jeden ze základních pilířů státu a 9. květen se stal nejvýznamnějším svátkem v kalendáři.